

Турчин В. В., Турчин В. М.,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

ЛІНГВІСТИЧНІ НАПРЯМКИ У ДОСЛІДЖЕННІ АНТОНІМІЇ

У статті ми намагаємося показати, як вчені шукають нові шляхи для систематизації нагромадженого матеріалу, використання його з максимальною користю і висловлюють ряд цінних думок щодо вивчення окремих властивостей антонімів.

Ключові слова: *контрадикторність, контрарність, контрастність, конверсія, комплементарність, факультативність, градація, відносність, корелятивність.*

В статье мы пытаемся показать, как учёные ищут новые пути для систематизации накопленного материала, употребление его с максимальной пользой и выражают ряд ценных взглядов относительно изучения отдельных свойств антонимов.

Ключевые слова: *контрадикторность, контрарность, контрастность, конверсия, комплементарность, факультативность, градация, относительность, коррелятивность.*

This article is an attempt to point out the scholars new endeavours to systematically arrange, to apply utmost their investigated material and to share their points of view as regards the study of some features of antonyms.

Key words: *contradiction, contrariety, contrastivity, conversion, complimentary, facultativity, gradation, relativity, correlativity.*

Одним із багатьох проявів системних семантичних відношень у лексиці є антонімія. Слова та їхні значення живуть “не окремим один від одного життям”, а “об’єднуються” у різні групи, причому основою служить подібність або пряма протилежність за основним значенням [13, с. 82]. Актуальність проблеми кореляції різних типів антонімів обґрунтовується тим, що про дослідженість даного питання можна говорити лише відносно, оскільки типологія та класифікація антонімів постійно доповнюється і потребує досконалого вивчення. Традиційно антоніми характеризують як слова, що мають протилежне значення [14, с. 95]. Поняття протилежності лінгвісти розуміють по-різному: значення несумісних протилежних понять та протилежні, або сумісні поняття [19, с. 79], полярні або “контрастні” [6, с. 18]. Логічна категорія протилежності є неоднозначною навіть у логіці, тому не відображає лінгвістичної сутності антонімії. У вивченні антонімії спостерігається два напрямки: один – має прикладний характер, другий – з’ясовує сутність антонімічних кореляцій слів.

Праця В. Н. Комісарова була однією із перших робіт, в якій розглядалась антонімія як лінгвістична категорія, тобто як регулярне протистав-

лення слів у синтагматиці і їх сполучуваності з одним і тим же колом слів [9, с. 55-56]. Л. Т. Корнєєва бере за основу антонімії метод семантичних множників. Один із множників, який є семантичною диференційною ознакою, взаємовиключається і створює підґрунтя для антонімії. Е. М. Родічева вважає, що антоніми співвідносяться між собою як контрадикторні або контрарні, для цього застосовується на семантичному рівні теорія опозицій Н. С. Трубецького з доповненнями, внесеними теорією морфологічних кореляцій Р. Якобсона. Традиційне визначення антонімії в новій термінології подає Л. О. Новіков: “Два чи більше ЛСВ (лексико-семантичні варіанти) вважаються антонімами, якщо в них різні лексеми і протилежні семи, а прояв системних відношень це – відносна протилежність його елементів” [12, с. 246-247]. Проблеми лексичної антонімії ґрунтовно досліджували: В. О. Іванова, О. О. Тараненко, Л. О. Введенська, Л. А. Лисиченко, В. Б. Синюк, А. П. Коваль, В. З. Безсоненко, В. М. Турчин, М. М. Турчин, В. В. Турчин та ін., які розробили різні види класифікацій лексичних антонімів, їх властивості на синтагматичному та парадигматичному рівнях, співвідношення антонімів й синонімів, антонімічні кореляції в полісемічних словах, антоніми і пароніми. Зауважимо, що ще недостатньо описано антонімію окремих частин мови, антонімію фразеологізмів, межі лексичної антонімії, нерідко змішуються власне лексичні антоніми й словотвірні.

Теоретичні питання словотвірної антонімії розроблено в працях: С. М. Саїдової, О. М. Тихонова, С. О. Омелянкової. Дослідники Л. І. Мініна Б. І. Братков, Р. Н. Сафін, Д. В. Яценко вивчають структурно-семантичні та ономазіологічні особливості антонімів і їх кількість. Варто зазначити, що ще недостатньо досліджено антонімію словотвірних гнізд окремих частин мови, тобто “відображену” антонімію, характеристику смислових відношень твірних і похідних слів у їх антонімічному протиставленні. Лише виявивши особливості “відображеної” антонімії, можна визначити її місце й роль у лексичній системі мови.

Отже, дослідження проблем антонімії являє собою великий науковий та практичний інтерес, оскільки антоніми посідають важливе місце в словотворчому процесі та фразеології мови, служать основою для такого поширеного та важливого стилістичного засобу як антитеза.

Ключовим поняттям антонімії є поняття протилежності, однак ця протилежність неоднорідна і розв’язується в науковій літературі по-різному. Так, О. В. Ісаченко вважає, що з погляду формальної логіки антонімами слід вважати лише контрадикторні протиставлення, отримані на основі екстенціоналу (обсягу) понять [7, с. 47]. Такий підхід до проблеми веде до обмеження системи антонімів, оскільки за її межами залишається велика група контрарних протиставлень. Основна складність полягає у розумінні поняття “протилежне значення”. У філософії протилежність

тракується “як максимально розвинуті відмінності однієї і тієї ж сутності”. Тобто сторони суперечності стають протилежними у процесі розвитку об’єкта, що є єдиною цілісною системою [1, с. 80]. Логічну основу антонімії утворюють несумісні поняття, видові ознаки яких взаємовключаються. Обсяги двох протилежних понять не вичерпують родового [16, с. 32]. “Протилежність” – категорія, що виражає одну зі сторін діалектичного протиріччя, що містить у собі взаємодію між взаємовключаючими, але при цьому взаємними і взаємопроникаючими один до одного протилежностями всередині єдиного об’єкта і його стану.

У мові “потилежність” знаходить висвітлення в антонімії і конверсивах. Будучи категорією лексико-семантичної системи мови, антонімія – мовна реалія, яка властива всім мовам, а її одиниці виявляють загальну структуру протилежних значень і подібність у формальній і семантичній їх класифікації.

Слова можуть бути співставленими або протиставленими з різних точок зору. Напр.: а) дієслова – за ознакою “діяльність – стан”: arbeiten – schlafen; laufen – stehen; б) протилежностей дій або процесів: aufsteigen – absteigen; wachrütteln – einschlafen. Іменники протиставляються: а) за біологічним родом: Mann – Frau; Junge – Mädchen; б) за соціальною роллю: Herr – Diener; Arzt – Patient.

Досліджуючи семантичні протиставлення антонімів і синонімів, приходимо до висновків: 1) антонімічні і синонімічні відношення у мові є певною мірою умовністю; 2) за своєю семантичною суттю антоніми і синоніми – неоднорідні. Їм властиві відношення контрадикторності, контрастності, тотожності, конверсії, комплементарності, факультативності, градації, відносності й корелятивності; 3) справжніми антонімами і синонімами можна вважати тільки різнокореневі слова [17, с. 79-85; 18, с. 67].

Невирішеною залишається проблема чи не можна зараховувати до антонімів такі явища, коли і те ж саме слово і одна і та ж звукова форма мають протилежні значення: abfetten – 1) etw. mit Fettdurchsättigen; 2) Fettvonetw. entfernen; aufheben – 1) aufbewahren; 2) abschaffen.

Це явище не має єдиного термінологічного позначення: енантіосемія, антонімічна омонімія, омоантонімія [15, с. 146]. Не залишаються поза увагою дослідників і факти міжчастиномовної антонімії, а саме питання про співвідношення граматичних класів слів – частин мови та семантичної категорії слів-антонімів. Звичайно, справедливим є положення про те, що антоніми повинні належати до однієї частини мови. Та висловлюється думка, чи слід сприймати це так беззастережно? Хіба не антонімічними є субстантивовані прикметники група і прислівник [4, с. 81] або іменник і субстантивовані прикметник [2, с. 7-8]? Або різні частини мови, що відносяться до сфери антонімії [8, с. 212]? Є. М. Міллер [11, с. 61], В. М. Жирмунський [5, с. 76], В. М. Мігірін [10, с. 50], стверджують, що “від-

мінність граматичних форм не заважає збереженню загального для них лексичного значення".

Об'єктивність існування міжчастиномовних антонімів виявляється також при порівнянні їх з контекстуальними антонімами, які поза контекстом не є антонімічними. Міжчастиномовні антоніми можуть мати відповідності в одночастиномовній антонімії, але це не завжди має місце, і саме тому слід розрізняти кілька їх типів опозицій [11, с. 66].

До проблем, які мають різне тлумачення, відносяться також питання про належність до антонімів слів з часткою "не". Так, В. Шмідт зачисляє до антонімів етимологічно неспівзвучні слова з протилежним значенням, тоді парадигми утворені за допомогою заперечувальної частки, антонімами не вважаються [22, с. 72]. Подібна думка висловлюється в монографії "Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія": "Антоніми – це протиставлення слів за їх семантикою, тому до антонімів не належать такі протиставлення, які утворюються звичайним додаванням заперечної частки..." [15, с. 98].

Було чимало спроб розділити протилежні поняття. Так, Й. Лайонз вважає бінарну опозицію однією із найважливіших принципів структурування семантики і розрізняє контрадикторні та контрарні протиставлення як антонімію. Він сприймає антоніми не як відображення протилежних цінностей, а як вираження відносної полярності [21, с. 147]. Х. Агрікола та Е. Агрікола наголошують на факультативних протилежних сполученнях, які в синтагматиці перебувають у полярних кореляціях, а в парадигматиці такими не відзначаються [20]. У деяких випадках особливо при антонімічних зв'язках між якісними прикметниками, встановлювані обидва полюси неоднозначні, тобто з впорядкованого ряду смислових одиниць, формуються різноманітні досить віддалені один від одного одиниці як протилежні пари: *betelarm – arm – bedürftig – wohlhabend – reich – steinreich; glühend – kochend – heiß – warm – lau – kalt – eiskalt*.

Із запропонованих дослідниками лінгвістичних напрямків виділення слів-антонімів, найважливішими вважаємо наступні:

1. Лексико-семантичні: а) семантична спільність, яка виявляється в тому, що антоніми виражають одне й теж саме родове поняття, характеризують явища одного плану, тобто мають архісеми; б) наявність протилежної семантики, що взаємно виключають одна одну й надають контрарних відношень між словами.

2. Граматичні: здатність антонімів вживатися в однаковому контекстуальному оточенні, що впливає з критерію семантичної спільності.

3. Функціональні: регулярне протиставлення в мові і мовленні, які позначають взаємно протилежні (наявність контрарних сем), співвідносні (наявність архісеми) предмети, властивості й процеси об'єктивної дійсності.

Література:

1. Аверьянов Н. А. Динамика противоречий // Вопросы философии. – М., 1976. – Вип. 5. – С. 80.
2. Введенская Л. А. Словарь антонимов русского языка. 2-е изд. испр. и доп. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1992. – С. 7-8.
3. Гінка Б. І. Лексикологія німецької мови: лекції та семінари. – Тернопіль, 2005. – С. 142-151.
4. Девкин В. Д. Рецензия на книгу: Антонимы (пособие по лексике немецкого языка) // Иностранные языки в школе. – М., 1970. – № 2. – С. 79-81.
5. Жирмунский В. М. Общее и германское языкознание // Избранные труды. – Л., 1976.
6. Зиндер Л., Строева-Сокольская Т. Современный немецкий язык. – Л. : Учпедгиз, 1941. – С. 17-22.
7. Исаченко А. В. Бинарность, привативные оппозиции и грамматическое значение // Вопросы языкознания. – М., 1963. – № 2. – С. 39-56.
8. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. – М. : Наука, 1976. – 355 с.
9. Комиссаров В. Н. Семантическая характеристика слов-антонимов. – М., 1968. – 158 с.
10. Мигирин В. М. Язык как система категорий отображения. Кишинёв, 1973. – С. 50.
11. Міллер Є. М. Природа лексической и фразеологической антонимии. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1990. – 223 с.
12. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 290 с.
13. Покровский М. М. Избранные работы по языкознанию. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – С. 82.
14. Родичева Э. М. К проблеме антонимии // Семантические и фонологические проблемы прикладной лингвистики. – М., 1968. – С. 19-68.
15. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1993. – 356 с.
16. Тофтун М. Г. Логіка. – К. : Академія, 1999. – 335 с.
17. Турчин В. В. Прагматика наукового терміна. – Івано-Франківськ : Факел, 2004. – 226 с.
18. Турчин В. М., Турчин М. М. Семантична кореляція антонімів і синонімів у системі мови // Мовознавство. – К., 2001, № 1. – С. 67-70.
19. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии. – М., 1959. – С. 46-82.
20. Agricola Ch., Agricola E. Wörter und Gegenwörter : Antonyme der deutschen Sprache. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1982. – 280 S.
21. Lyons J. Introduction to Theoretical Linguistics. – London : Cambridge university, 1969. – P. 460-470.
22. Schmidt W. Deutsche Sprachkunde. – Berlin, 1967. – S. 72.